

Nhà cổ miền Trung sẽ đi đâu ?

Xa mảnh đất, xa ngôi nhà nơi mình sinh sống chắc hẳn ai trong chúng ta cũng đều có một cảm giác rất đặc biệt mỗi khi nhớ về nó. Nếu như người Hà Nội có dịp đi xa đâu đó, trong tâm trí của họ thường mang theo hình ảnh những con phố cổ với những nếp nhà nhấp nhô, rêu phong cổ kính... thì với những người từng sinh ra và lớn lên trên mảnh đất Quảng Nam cũng vậy, hình ảnh về những ngôi nhà cổ đã tồn tại hàng trăm năm nay luôn có một vị trí rất lớn trong tâm trí họ. Đường như với thời gian những ngôi nhà cổ đã là một trong những di sản văn hoá có sức ảnh hưởng rất lớn với chính những cư dân sinh sống nơi đây...

Có lẽ vì thế mà trong những năm gần đây nhà cổ là một trong những vấn đề đã thu hút được sự quan tâm của rất nhiều người, và của nhiều cấp quản lý, với mục đích chung là làm thế nào bảo tồn được những giá trị truyền thống độc đáo đó. Tuy nhiên những cố gắng ấy chỉ là muối bỏ biển, đáng lo ngại nhất là nhịp sống hiện đại đang dần trở thành xu thế phát triển trong xã hội hiện nay. Việc người ta không thể chung sống với những ngôi nhà âm thấp, quá cũ đã khiến cho nhiều gia đình quyết dờ bỏ chúng để thay vào đó là

những ngôi nhà được xây theo kiểu dáng hiện đại, tiện nghi. Đó chính là một trong những lý do khiến cho những ngôi nhà cổ đang ngày càng bị xoá tên trên bản đồ di sản văn hoá.

Nhà cổ mà lâu nay ta vẫn nhắc đến ở miền Trung nói chung và Quảng Nam nói riêng chính là nhà rường và nhà cột. Về loại nhà thứ hai, nét đặc trưng nhất là cột chính của ngôi nhà được chôn xuống đất, không có đá tảng - cây cột chính xuyên qua kèo để đỡ cột nhà. Loại nhà này thường thì qua thời gian sẽ không chịu được sự ẩm mốc mục nát, nay số còn sót lại thật hiếm hoi. Nhà cổ hiện nay đang là mối quan tâm hàng đầu của cánh báo chí. Nhưng mấy ai biết rằng những cái tit báo giật gân nói về nhà cổ trên các trang báo đó thường chỉ là loại nhà rường.

Nhà rường phân bố khắp vùng Ngũ Quảng tới miền Đông Nam Bộ. Theo những thư tịch cổ để lại thì "Rường" có nghĩa là ràng lại, trên là xuyên trình dưới là đá (ngạch), chân cột kê trên đá. Tất cả hợp thành một bộ khung vững chắc. Cách thiết kế này có tác dụng đề kháng với tự nhiên quá khắc nghiệt trên miền đất Quảng Nam. Chính vì thế mà nhà rường Quảng Nam khác với nhà rường Huế, chủ nhân của nó phần đông là quan lại trong triều đình phong kiến xưa. Theo giới nghiên cứu thì đó là điểm khác biệt đầu tiên, Huế là nơi được xem là nơi có nhiều nhà rường nhất miền Trung - tuy nhiên tất cả những ngôi nhà ấy đều là nhà vườn. Bởi vì thế của chủ nhân (thuộc tầng lớp thế gia vọng tộc) nên nhà rường được gọi chung bằng một cái tên là phủ, đệ.

Nhà và vườn ở Huế đã được ghi vào sách đỏ và được cả thế giới biết đến với cái tên "Văn hoá vườn". Vì điều kiện thời tiết ở Huế khác với Quảng Nam nên vì thế mà kiến trúc của nhà rường Huế khác với nhà rường ở Quảng Nam ở mái nhà.

Về mặt điêu khắc, nhà rường Huế có một nét rất đặc biệt là nhà không cao hơn vị trí của quan ngồi (quan ngồi trên xe kéo đi ngang nhà thì đuôi mái nhà phải thấp hơn mặt quan). Chạm khắc trên gỗ ở nhà hai nơi này đều không có mặt của rồng (nếu có thì sẽ bị quy vào tội phạm húy). Gỗ trên các nhà ở Huế được chạm khắc hợp với công việc và tâm linh của chủ nhân vốn tao nhã. Tại Quảng Nam, thường thấy hình con vật, đồ vật dân dã như: Lân, phụng, rùa, sóc và các loại cây như: lan, cúc, lựu, bát bửu, ốc, bình, tù và, cái tán, hoa sen, pháp luân... Phổ biến là đôi "lường long tranh châu" ở vùng nóc tam quan. Tại đuôi kèo có hoa lá cách điệu. Đầu chạm bông sen nở, đuôi chạm rồng khác biệt với nhà rường Huế. Đôi trình tránh chạm long, lân, cá hoá rồng. Các bông xuyên thượng hạ chạm "long mã phụ đồ". Phần trình được đảm bảo soi hình quả cóc gờ chỉ và uốn lượn, điểm độc đáo là các gờ chỉ này ôm sát khít vào cột nhà. Một số nhà xây dựng vào cuối thế kỷ 19 đầu thế kỷ 20, nét kiến trúc nhà kiểu Pháp cũng đã xen vào. Một số nhà sau này phần rầm (thượng, hạ) có thêm ô để đèn pha lê, treo đèn hoa kỳ...

Ở Quảng Nam những nhà còn sót lại đến nay chủ nhân của chúng phần lớn là phú nông, giàu có nhưng vẫn làm nông. Nhà làm ra chỉ để phục vụ cho sinh hoạt của gia đình nông dân. Về mặt kiến trúc phòng ốc, nhà ở Huế chẳng khác mấy nhà ở Quảng Nam nhưng xét về công năng sử dụng thì lại khác. Vườn ở nông thôn Quảng Nam dùng cho việc phục vụ cho việc nông tang chứ không phải phục vụ cho thú đối ẩm vịnh nguyệt, đề thơ...

Nhà cổ cũng như đình, nhà thờ tại Quảng Nam đều có chung đặc điểm là lối đi vào không trùng chính giữa với cửa

chính, nếu có bình phong hay hòn non bộ thì được tổ chức ở lối một bên chứ không phải hai bên như nhà vườn ở Huế. Lối cho trâu bò cũng được bố trí ở cổng phụ, thường ở hai bên hông nhà. Hầu hết các nhà đều lợp ngói âm dương, ngói mo, vách nhà bằng gạch hoặc đá ong trát vôi, nền gạch bằng đá hình chữ nhật hoặc lục giác; để kê cột gỗ được nâng lên từ 20 - 30 cm bằng đế xi măng chồng lên để đá tảng hoặc xây chồng lên để đá tảng có bụng phình. Để cho chắc chắn, nhiều nhà tăng thêm hàng cột mái hiên hoặc cột gỗ thay cho trụ gạch. Khung nhà thường làm bằng gỗ mít kết cấu nóc theo kiểu kèo giao nguyên, kê chuyển với tam đoạn để đỡ đòn tay và nói rộng không gian theo chiều rộng; ván gia thu là kiểu kiến thức biến thể từ vi ván mê ở Bắc Bộ. Cũng có thể thấy dấu vết của kiến trúc nhà cổ Bắc Bộ được truyền chuyển vào miền Trung từ các cây đá, cột được kê trên đá tảng - có đá liên kết giữa các chân cột. Các đá này còn lưu lại ở dãy cột hiên được xem như là các ngưỡng cửa nhà ở vùng Bắc Bộ.

Ngoài yếu tố kỹ thuật nói trên, quan niệm dân gian còn cho rằng cây đa còn chuyển tải một thông tin khác. Người trong nhà bước ra đường khi ngang qua cửa phải cúi mình để khỏi vấp, việc làm này mang ý nghĩa một lần nữa nhìn lại mình trước khi nhập vào đám đông bên ngoài. Ngược lại thì người bên ngoài vào cũng phải nhìn xuống, xem xét mình khi "nhập gia". Hình như đã có một quy định bất thành văn và phân chia theo sở thích là, ở vùng Nam sông Thu Bồn các nhà cổ là do thợ Kim Bồng nổi tiếng ở Hội An làm. Thăng Bình trở vào phía Nam là do thợ mộc Vân Hà đảm nhiệm. Thợ Vân Hà nổi tiếng không thua kém gì thợ Kim Bồng từng được vua Gia Long vời vào chạm khắc trong cung đình Huế.

Nhưng hiện nay phần lớn các ngôi nhà cổ đang ở trong tình trạng xuống cấp trầm trọng, nếu không ra tay kịp thời thì nguy cơ mất đi các kiểu nhà cổ sẽ có thể xuất hiện bất cứ lúc nào. Bên cạnh những ngôi nhà được chủ nhân giữ gìn kỹ lưỡng thì phần lớn những ngôi nhà cổ đều đang có nguy cơ bị mai một nhiều. Chính vì thế mà con số nhà cổ được giữ gìn là rất ít. Dư luận đang bàn tán về chuyện bán và mua nhà cổ. Về phía các chủ nhân, việc phục hồi những phần đã bị hư hỏng trong nhà của họ vượt quá khả năng. Vì thế họ sẵn sàng bán đi phần còn lại để làm cái nhà khác chắc chắn chống được mưa nắng hơn. Trong khi chờ đợi những tay săn lùng thì họ bê tông hoá cột kèo, tường vách. Còn nếu có tiền thì họ sẵn sàng phá bỏ ngôi nhà cổ không thương tiếc để làm mới. Tức là khả năng lưu ý đến nghệ thuật, lịch sử của ngôi nhà mình đang sở hữu trong trường hợp này là khá hạn hữu.

Không còn nghi ngờ gì nữa, cho đến bây giờ có thể khẳng định rằng nhà cổ đang bắt đầu tạo nên một thú chơi, một thứ mốt của những ai nhiều tiền, yêu nghệ thuật và nhạy cảm với thị trường nhà cửa. Những tín hiệu âu lo về nhà cổ lần lượt ra đi, kể cả những ngôi nhà được xem là báu vật quốc gia như nhà của cụ Đào Tấn. Nhưng hình như mới chỉ có một số người tâm huyết vào cuộc. Về phía người mua, người ta đổ xô đi săn lùng nhà cổ từ các huyện để về dựng lại tại Hội An. Còn kết quả thì được chừng nào hay chừng đó, thiếu đến đâu thì tân trang nhà lại đến đó. Chính việc làm như thế cũng đã sản sinh nhiều ý kiến mà đằng nào thì cũng có lý cả. Một nhà cổ Hội An là nhà ở phố, phổ biến là nhà hình ống. Đằng này nhà mua lại là nhà cổ ở làng, ba gian hai chái. Nhà phải gắn với vườn. Vườn ở phố và làng cũng chẳng giống nhau... đem nhà cổ ở làng về dựng ở phố cổ thì hoá chẳng ra là đem "râu ông nọ cắm cằm bà kia". Hai là chỉ sợ nhà cổ ở làng phải di tản ra thành phố mai này muốn chiêm ngưỡng cũng khó. Ba, đừng quan niệm rằng nhà cổ là vật cố định, không thể di dời, coi nó là sản phẩm đứng yên, từ đó chẳng mấy hay ho là lên án việc mua và bán nhà cổ.

Dấu vân tay in trên những bộ ván, cây cột của những chủ nhân đầu tiên của những ngôi nhà rường Quảng Nam đến nay đã chồng mờ lên bởi mấy đời con cháu. Nếu không có kế hoạch giữ gìn thì chắc chắn mai này chúng sẽ chỉ còn trong ký ức. Theo ông Masura Sen Jiro - trưởng nhóm trùng tu ngôi nhà 300 tuổi tại Đình Bảng (Bắc Ninh), cũng là người tham gia trùng tu các ngôi nhà cổ ở Hội An đã từng nói rằng: "Việt Nam quen với việc bảo tồn phố cổ hơn... làng cổ". Bảo tồn nhà cổ Hội An cũng chưa chắc khó bằng bảo tồn nhà ở các làng. Ông còn nói thêm rằng làm nhà không chỉ là kỹ thuật mà nó còn là tâm linh, là bản sắc và gỗ cũng là bản sắc văn hoá...